

Академія наук України
Інститут економіки

На правах рукопису

РИБЧЕНКО Олексій Якович

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ВІДНОСИН ПРИВЛАСНЕННЯ В УКРАЇНІ

08.00.01 - політична економія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ - 1994

НВ 29.207

Дисертація є рукопис.
Робота виконана в Донбаському гірничо-металургійному
інституті.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор	Козак В.Є.
доктор економічних наук, професор	Логвиненко В.К.
доктор економічних наук, професор	Рибалкін В.О.

Провідна організація - Харківський державний університет

Захист відбудеться "24" березня 1994 р. на
засіданні спеціалізованої вченої ради А 016.39.02 по захисту
дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук в Інституті
економіки АН України за адресою: 252011, м.Київ-11, вул.Панаса
Пирного, 26. 14³⁰

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту
економіки АН України.

Автореферат розісланий "15" лютого 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Гесць В.М.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00778964 (+)

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Об'єктом дослідження обрані відносини привласнення, сукупність яких становить історично визначений спосіб привласнення. У роботі досліджуються теоретичні проблеми способу привласнення як економічної категорії і конкретні способи привласнення, які історично склалися в нашій країні, і на цій підставі визначаються основні напрямки демократизації способу привласнення в Україні.

Актуальність теми. Здійснювані перетворення в економічній системі України стикаються з великими труднощами економіко-теоретичного характеру. Через недостатню вивченість теоретичних проблем економічного змісту способів і форм привласнення перетворення у виробничих відносинах здійснюються шляхом проб і помилок. У нашій економічній літературі проблеми способу привласнення як сукупності відносин привласнення, їх субординації та взаємозв'язку майже не досліджувались. Аналіз відносин привласнення часто зводився до твердження про визначальну роль власності на засоби виробництва як в системі відносин привласнення, так і в усій системі виробничих відносин.

Перші ж спроби реформування економіку колишнього Радянського Союзу, а потім поглибити перетворення в нових державах, які виникли внаслідок його розпаду, в тому числі і в Україні, показали недостатність теоретичних знань про сутність способу привласнення, який склався в Радянському Союзі і був успадкований новими державами. Без таких знань важко визначити і шляхи перетворення економічної системи, яка на час набуття Україною незалежності стала уже практично недієздатною.

Докорінні перетворення системи виробничих відносин, основним структурним елементом яких є відносини, які становлять зміст і форму способу привласнення, передбачають розробку теоретичних питань відносин привласнення. Цим і зумовлений вибір теми дослідження в дисертації.

Тема дисертації пов'язана з планом науково-дослідних робіт Донбаського гірничо-металургійного інституту і становить частину планової держбюджетної теми: "Демократизація відносин привласнення".

Ступінь вивчення проблеми. Проблема способу привласнення в економічній літературі не ставилася, навіть саме поняття "спосіб привласнення" використовувалося дуже рідко і то в розумінні певної форми власності. Але одночасно проблеми власності в економічній теорії досліджуються протягом багатьох десятиріч. В радянській літературі перші праці щодо аналізу проблем власності з'явилися в 30-ті роки, і потім поступово ця проблема стала центральною в економічній теорії.

Вагомий внесок у розробку теорії власності в 60-80 роки зробили такі вчені як С.І. Слобнов, В.К. Логвиненко, Ю.М. Пахомов, А.К. Покритан, В.В. Радзев, М.Д. Колесов, В.М. Іерковець, В.П. Шкредов, В.В. Куликов, А.І. Тарасов та багато інших.

Розвиток теорії власності як і розвиток економічної теорії взагалі та інших суспільних і природознавчих наук визначався умовами, які склалися в цьому суспільстві. В процесі формування бюрократичної системи наука все більше підкорялася інтересам цієї системи. Теорія власності мала підвести теоретичну основу під пануючу роль управляючої системи. І вона це здійснила, обґрунтувавши надзвичайну визначальну роль власності на засоби виробництва в системі виробничих відносин.

Наділивши власність на засоби виробництва властивостями якоїсь надприродної сили, вчені тим самим підвели до висновку про виключне положення управляючої системи в суспільстві, в якому декларується наявність суспільної власності. Основна увага в дослідженнях зосереджувалася на обґрунтуванні визначальної ролі державної власності на засоби виробництва і проблемі зближення державної та колгоспно-кооперативної форм власності. При цьому зближення форм власності тлумачилося здебільшого як наближення колгоспно-кооперативної форми до державної.

В дослідженні власності основна увага приділялась аналізу її форм, пошуку основних і вихідних виробничих відносин, знову і знову доводилась всевизначальна роль державної власності, хоч проти цього ніхто і не заперечував. Реальний же спосіб привласнення виносився за дужки проблеми власності чи ототожнювався з формою власності на засоби виробництва.

Практика перетворення виробничих відносин довела, що необхідно перш за все осмислити сутність способу привласнення,

взаємозв'язок тих відносин, які становлять його зміст і форму. Тільки на цій теоретичній основі можна зрозуміти, який спосіб привласнення був утворений в Радянському Союзі і успадкований Україною з одержанням нею незалежності, в якому напрямку він може бути змінений.

Виходячи з викладеного, мета дисертаційного дослідження полягала в тому, щоб розкрити зміст способу привласнення як економічної категорії, проаналізувати його форму, виявити її залежність від змісту, на цій теоретичній основі проаналізувати існуючі способи привласнення, зосередивши основну увагу на аналізі державного способу привласнення, з тим, щоб виявити можливі напрямки його перетворення та демократизації.

З цієї основної мети праці випливають більш конкретні завдання.

По-перше, потрібно було вирішити проблему співвідношення виробництва і привласнення, оскільки в нашій літературі, з одного боку, стверджується, що привласнення визначається виробництвом, а з другого боку, виробництво і привласнення ототожнюються.

По-друге, необхідно було розмежувати економічний, правовий і політичний зміст відносин привласнення.

По-третє, проаналізувати співвідношення існуючих способів привласнення і форм власності.

По-четверте, виявити співвідношення змісту способу привласнення та його форми і на цій підставі розглянути основні проблеми переходу до ринку.

Методологічні основи. Автор в ході дослідження використовував діалектичний метод. Аналіз ґрунтується на виявленні структури і джерела розвитку об'єкту дослідження: способу привласнення. В роботі всі явища аналізуються в єдності змісту і форми. При цьому простежується вплив змісту на форму.

Використовується системний метод, який передбачає детальне вивчення складових компонентів, внутрішнього зв'язку та взаємозалежності структурних елементів системи відносин.

У відповідності з історичним методом виробничі відносини та їх складова частина-відносини привласнення аналізуються в розвитку, в їх конкретних історичних взаємозв'язках, з точки

зору їх минулого, сучасного та майбутнього.

Спосіб привласнення як економічна категорія на основі використання структурно-функціонального методу розчленовується на складові частини, вивчається зв'язки між ними і визначається місце і роль всіх складових частин в його функціонуванні.

За необхідності спростування догм, які нагромадились в економічній літературі, використовується також формально-логічний метод.

Наукова новизна та практична значимість роботи полягає в тому, що:

1. Новим є сам підхід до аналізу відносин привласнення, оскільки за об'єкт аналізу взяті конкретні відносини привласнення, такі як нагромадження, товарні відносини та відносини перерозподілу, а не якісь всюдисущі відносини власності, які проявляються в формах господарювання.

2. Розкрита структура способу привласнення, показане співвідношення його структурних елементів і обґрунтовано висновок, що вихідними відносинами способу привласнення є нагромадження.

3. Показана хибність повторюваного десятиріччями в економічній літературі твердження про всевизначальну роль відносин власності на засоби виробництва в системі виробничих відносин. Обґрунтовано висновок, що в економічній системі Радянського Союзу визначальною була політична влада, яка деформувала систему економічних відносин, надавши їй бюрократичного змісту.

4. Проаналізовано зміст способу привласнення в державному секторі виробництва і зроблено висновок, що воно за своїм змістом є бюрократичним, оскільки його метою не є безпосереднє споживання, не споживання через ринок, а реалізація політичних, ідеологічних та управлінських інтересів.

5. Обґрунтовано висновок, що конкретні економічні форми є формами, які виражають відповідні способи привласнення. Ціна, наприклад, є не мірою праці, як це заведено вважати, а кількісною мірою привласнення. При цьому форма ціни визначається тим способом привласнення, який вона обслуговує. Цим пояснюється різниця між цінами в послідовно ринковій та державно-бюрократичній економіці.

Із теоретичних висновків, обґрунтованих в дисертації, ви-

пливають і конкретні пропозиції, які можуть бути використані при проведенні економічної політики, спрямованої на перетворення економічної системи України. Вони зводяться до того, що:

1. Основним напрямком перетворення існуючих відносин привласнення є їх демократизація, яка повинна полягати перш за все в переорієнтації виробництва з інтересів управляючої бюрократичної системи на реалізацію суспільних інтересів. Цього можна досягти створенням умов для конкурентного ринку в поєднанні з державним регулюванням економіки.

2. Переходу до ринку повинні передувати суттєві зміни в нагромадженні, здатні перетворити структуру економіки, надавши їй здатності функціонувати в ринкових умовах. Без цієї умови широка приватизація буде безглуздою, а в соціальному і політичному плані шкідливою.

3. Оскільки всіх умов для ринку одразу створити неможливо, а ринок без комплексу умов функціонувати не може, його потрібно вводити посекторно під контролем і за допомогою держави.

4. Відмовляючись від своєї монополії, держава не повинна передавати її виробникам, а це неминуче відбувається при проведенні лібералізації цін в умовах тотального дефіциту.

5. Підприємства повинні переходити до ринку під опікою держави, а не ставитися перед необхідністю самим утворювати умови ринку і його інфраструктури.

6. Найбільш демократичним способом привласнення був би спосіб, що ґрунтувався б на персоніфікованій суспільній формі власності, коли працівники на підприємствах привласнювали б не тільки необхідний продукт, а були б також власниками нагромаджених внаслідок їхньої праці засобів виробництва. В межах такого способу привласнення можливе подолання відчуження праці.

Апробація. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження викладені в публікаціях загальним обсягом 18,3 др. арк., в тому числі в монографії обсягом 10,6 др. арк. Наукові висновки використовуються у викладанні економічної теорії, викладались на науково-теоретичних конференціях та теоретичних семінарах.

Структура дисертації. Праця складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури.

На захист виносяться такі основні теоретичні висновки:

- Спосіб привласнення як економічна категорія являє собою сукупність відносин, які визначають його міру для суб'єктів привласнення;
- всі конкретні економічні форми є формами прояву способу привласнення, з чого випливає, що ціна, плата за працю та інші форми визначаються тим способом привласнення, який обслуговують;
- власність на засоби виробництва не є економічною категорією, те, що в теорії видавалось за всевизначальну роль власності на засоби виробництва, насправді було всевизначальною роллю політичної влади в системі економічних відносин;
- спосіб привласнення, успадкований Україною від Радянського Союзу є державно-бюрократичним;
- Демократизація відносин привласнення мусить здійснюватися в напрямку подолання відчуження працівника від умов і результатів праці;
- Перехід до ринку необхідно здійснювати посекторно, починаючи не з лібералізації цін і заробітної плати, а з твердого державного контролю за їх рівнем.

П. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Перший розділ "Методологічні основи дослідження способу привласнення" містить аналіз методологічних основ дослідження способу привласнення. Аналізу виробничих відносин, які складають зміст способу привласнення, передую висвітлення структури виробничих відносин. Це робиться для того, щоб виявити джерело їх розвитку.

У дисертації критично переосмислюється висновок, який практично ніким не піддавався сумніву, про те, що основним економічним протиріччям є протиріччя між характером виробництва та формою привласнення. В роботі показано, що за цим твердженням переходувалося ототожнення виробництва та привласнення і готувалося теоретичне підґрунтя для зникнення протиріччя в бюрократичній за сутністю, але названої соціалістичною, системі виробничих відносин. Достатньо, мовляв, замінити приватну форму власності, яка ототожнювалася з формою привласнення, і

протиріччя буде знято, а у виробничих відносинах встановиться гармонія.

Перш ніж виробництво приходить до протиріччя з формою привласнення, воно повинно вступити в протиріччя із змістом привласнення. До того ж привласнення має не тільки економічну, але й надбудовну форму. Оскільки мова йде про протиріччя виробництва і надбудовної форми привласнення, то ми маємо справу не з економічним протиріччям. Економічне протиріччя – це внутрішнє протиріччя системи виробничих відносин.

У дисертації обґрунтовується висновок, що основним економічним протиріччям є протиріччя між виробництвом і привласненням. При цьому під відносинами виробництва розуміються ті відносини, які складаються поміж людьми при виготовленні виробів, а під привласненням – відносини, які опосередковують відносини виробництва і споживання.

В системі виробничих відносин відносини виробництва /кооперації праці, спеціалізації, централізації, продуктивності тощо/ є змістом, а відносини привласнення – формою.

Відносини привласнення не можуть бути, як це вважають, змістом виробничих відносин через такі причини:

По-перше, відомо, що розвиток виробничих відносин визначається розвитком продуктивних сил. А з цього випливає, що змістова частина виробничих відносин повинна стинатися з продуктивними силами, а форма – з надбудовними відносинами. Якщо привласнення – це зміст виробничих відносин, то його розвиток повинен визначатися безпосередньо розвитком продуктивних сил.

По-друге, віддаючи привласненню власності функцію змісту виробничих відносин, необхідно визнати можливість хоча б тимчасового існування виробничих відносин без змісту, що повинно мати місце в час заміни однієї форми власності другою.

Структура системи виробничих відносин як діалектичної єдності відносин виробництва і привласнення зумовлена подвійністю праці. Слідом за К.Марксом економісти говорять про подвійний характер праці товаровиробників. На думку автора, подвійну природу має будь-яка праця. Праця завжди є процесом, спрямованим на виготовлення речей і процесом, який своєю метою має їх привласнення. Цією подвійністю праці і зумовлена подвійність

виробничих відносин.

Відносини власності в економічному аспекті - це відносини, за допомогою яких реалізуються способи і форми привласнення. Якихось інших виробничих відносин власності не існує. Спроби відшукати їх не можуть піти далі характеристики власності як юридичного відношення, виявлення об'єктів та суб'єктів привласнення.

Спосіб привласнення як економічна категорія являє собою сукупність відносин, які визначають його міру для всіх суб'єктів привласнення.

У дисертації звертається увага на різницю між первинним привласненням, яке здійснюється безпосередньо працею, і вторинним, яке здійснюється за обміну чи перерозподілу.

Відносини, які становлять зміст способу привласнення, не є відносинами одного рівня. Одні з них є більш глибокими, змістовними, інші - поверховими, такими, що складають їх форму. Спосіб привласнення в умовах простого товарного виробництва, наприклад, становлять відповідні цьому способу відносини нагромадження та обмін за вартістю. Капіталістичний спосіб привласнення становлять відносини капіталістичного нагромадження, передумовою якого є первісне нагромадження капіталу, а також купівля-продаж робочої сили, продаж товарів за цінами виробництва.

Зміст способу привласнення простих товаровиробників реалізується в еквівалентному привласненні результатів чужої праці натомість суспільного результату своєї. Економічною формою товарного способу привласнення, і не тільки простого товаровиробника, виступає товарний обмін, а надбудовною - відповідна форма власності. Внаслідок якісних зрушень в нагромадженні /первісне нагромадження капіталу/ принципово змінюється і спосіб привласнення, але його економічна і надбудовна форми залишаються незмінними. Привласнення як і раніше продовжує здійснюватись у формі товарного обміну, але змістом його стає вже нееквівалентний обмін.

Вихідними відносинами будь-якого способу привласнення є нагромадження. Якісні зміни в нагромадженні зумовляють зміну способу привласнення.

Розвиток і зміна способів привласнення відбувається внас-

лідок розвитку і зміни форм власності, які в свою чергу є наслідком розвитку суспільного характеру виробництва, як це тлумачиться в економічній літературі.

Зростання усуспільнення виробництва є безпосереднім наслідком розвитку продуктивних сил, безперервним процесом, який уповільнюється лише тоді, коли вступає в конфлікт з характером привласнення.

Розвиток способу привласнення одержує імпульси від відносин, які становлять зміст способу праці. Внаслідок розвитку цих відносин відбуваються кількісні зміни в нагромадженні, що в свою чергу зумовлює модифікацію форм його реалізації в товарних відносинах. Капіталістичний спосіб привласнення, наприклад, передбачає вже не обмін за вартістю як в умовах простого товарного виробництва, а обмін за цінами виробництва. Державно-бюрократичний спосіб привласнення передбачає обмін-розподіл за державними цінами, які покривають відомчі витрати.

Сукупність відносин привласнення являє собою суспільну форму відносин виробництва. Відносини привласнення не визначають форму виробництва, як це часто стверджується, вони самі є його формою. В тому, що праця, засоби виробництва, гроші завжди стають суспільною формою способу привласнення, який визначає їх рух, і виявляється роль способу привласнення.

Сукупність відносин способу привласнення відбивається основним економічним законом, який здійснює зв'язок між відносинами привласнення і виробництва. Він надає загальноекономічним відносинам виробництва форму способу привласнення, сутність якого виявляє.

У дисертації критично розглянуто пануючу позицію в економічній науці, згідно з якою основний економічний закон змінює характер інших законів. Обґрунтовується думка, що основний економічний закон є законом, який являє собою підсумок дії часткових законів привласнення. Поза відносинами, які визначаються цими законами, основний економічний закон не існує.

В нашій економічній літературі занадто велика роль в системі виробничих відносин відводиться власності на засоби виробництва. Аналіз, проведений в дисертації, дозволяє зробити висновок, що власність на засоби виробництва не є економічною

категорією. Економічні відносини власності або привласнення — це відносини з приводу того, скільки кожний з суб'єктів привласнення повинен привласнити, тобто це відносини міри привласнення. Юридичні відносини вказують на об'єкти і суб'єкти привласнення, що й має місце у формі власності на засоби виробництва, як, між іншим, і в будь-якій формі власності.

Те, що власність на засоби виробництва не є виробничими відносинами безпосередньо підтверджується і тим, що ніхто не показав її місце в структурі виробничих відносин, якщо не вважати нічим не аргументоване ствердження, що вона **я якомсь** глибинною їх основою чи сутністю, доказом. Не може власність на засоби виробництва бути всевизначальною у виробничих відносинах. Це аргументується так.

По-перше, вона не може цього здійснювати тому, що сама є правовими відносинами.

По-друге, форма чого б то не було не може визначати змісту, вона його лише виявляє. В існуючій формі може розвиватися новий зміст, але він неминуче призводить до зміни форми, в якій розвинувся.

По-третє, суспільна форма засобів виробництва — це лише форма засобів виробництва, а не виробничих відносин чи їх частини відносин привласнення, тому твердження про всевизначальну роль у виробничих відносинах власності на засоби виробництва суперечить і формальній, і діалектичній логіці.

По-четверте, будь-який предмет природи перш, ніж стати засобом виробництва, повинен бути привласнений тим чи іншим способом. Це більш це необхідно стосовно продуктів праці. Продукт праці повинен бути спочатку привласненим, а потім може бути ухвалене рішення стосовно способу його використання: як предмет споживання чи засіб виробництва. Звідси впливає висновок, що предмет природи чи продукт праці набуває якості форми засобу виробництва в процесі його споживання.

Теорія всевизначальної ролі власності на засоби виробництва — це ні що інше, як ілюзорне відбиття всевизначальної ролі політичної влади в державно-бюрократичній системі та наукоподібне обґрунтування командної сили влади в економічних відносинах.

Власність на засоби виробництва є економічною і юридичною основою економічної влади. Як правило, політична влада є похідною від економічної. В нашому суспільстві економічна влада була похідною від політичної або підмінена політичною. Політика втрутилася у виробничі відносини і стала їх частиною, хоч і чужерідною, але всевизначальною, оскільки вона замінила собою спосіб привласнення.

Політична влада може бути силою, яка дозволяє привласнити вироблений продукт незалежно від існуючих форм власності. Хоч, зрозуміло, політична влада може встановити ту форму власності, яка більш відповідає її цілям та більш придатна для їх реалізації. І в умовах приватної власності можна, наприклад, запровадити такі податки і обмеження, які підірвуть зацікавленість виробників і змусять виробництво функціонувати в державно-бюрократичних інтересах.

В наданні власності на засоби виробництва всевизначальних якостей виявляється апологія бюрократизму. З одного боку, якщо настільки велика роль державної власності у виробничих відносинах, то явна надмірна значимість чиновника, який керує ними. З другого боку, наука не показала, в чому конкретно і в яких напрямках виявляється визначальна роль державної власності, і тим самим благословила свавілля стосовно колгоспів; ігнорування їхньої кооперативної природи, волюнтаризм в нагромадженні і оплаті праці освячувались всевизначальною роллю державної власності на засоби виробництва.

У другому розділі "Економічний зміст привласнення в нашому суспільстві" аналізується зміст способу привласнення, який склався в Радянському Союзі і успадкованого в напівзруйнованому вигляді Україною, як і іншими новими державами.

Спосіб привласнення в Радянському Союзі не був, як це декларувалось, соціалістичним, оскільки там виробництво не орієнтувалося безпосередньо на задоволення суспільних потреб. Виробничий процес був підпорядкований державі, яка віддала пріоритет своїм політичним та ідеологічним інтересам. Реалізацією цих інтересів займалася управлінська система, підмінивши в свою чергу і державні інтереси своїми, управлінськими та приватними.

Аналізуючи виробничі відносини, вчені абстрагуються від політичних відносин. І це правильно за абстрактно-теоретичного аналізу, коли економічні відносини розглядаються в чистому вигляді. В нашій колишній системі виробничих відносин надбудовні відносини посіли місце змістових відносин привласнення і це зумовило появу бюрократичного способу привласнення.

В результаті підпорядкування виробництва інтересам управляючої системи склалася бюрократична система виробництва, в основі якої був бюрократичний спосіб привласнення. Заміна справжніх суспільних інтересів інтересами управляючої системи є констатуючою ознакою бюрократизму. Саме ця підміна і мала місце в Радянському Союзі.

Бюрократичним виробництво є в тих випадках, коли, наприклад, лише для забезпечення кількісних звітних показників утримують недійсних корів, коли без розрахунку на економічний ефект здійснюють меліорацію, будують промислові об'єкти, виробляють некомплектну, неякісну продукцію тощо. У всіх цих випадках має місце бюрократичне за внутрішнім змістом виробництво.

Бюрократичне виробництво може розвиватися до певного рівня, але це - виробництво антисуспільних цілей, воно розвивається за рахунок споживання своїх передумов. Не випадково на початку розвалу цієї системи виробництва в занедбаному стані опинилися соціальна сфера, матеріальна база культури, народна освіта.

Бюрократичний характер різномірор може мати виробництво за будь-якої форми власності, хоча, безумовно, державне виробництво схильне до бюрократизму.

Хибність бюрократичного способу привласнення зумовлена двома причинами.

По-перше, тим, що він орієнтує виробництво на задоволення потреб управляючої системи.

По-друге, тим, що виробництво не вільне. Друга причина є наслідком першої; оскільки мета виробництва є антисуспільною, то і функціонувати воно може тільки за допомогою насильства, отже, не може бути вільним. Міра ж ефективності будь-якого способу привласнення визначена мірою його свободи.

Бюрократичний спосіб привласнення, незважаючи на свою ірраціональність, являє собою цілісний організм з усіма структур-

ними елементами.

Вихідними відносинами було відповідне нагромадження, яке зумовило орієнтацію виробництва на реалізацію політичних та ідеологічних цілей.

Бюрократичний спосіб привласнення реалізувався через відповідні закони і господарські форми. Його сутність, як і будь-якого способу привласнення, виявлялась в основному економічному законі.

Сутність основного закону бюрократичної системи виробництва виявляється в орієнтації виробництва на досягнення корпоративних цілей управляючої системи, які суперечать суспільним інтересам.

Всі інші економічні закони і відносини були трансформовані бюрократичним способом привласнення відповідно до його сутності.

Бюрократична система за своєю подобою створила не тільки систему соціальних та політичних відносин, а й економічну теорію, згідно з якою все визначається чи то державною власністю на засоби виробництва, чи то основним економічним законом.

Єдиновладдя та централізм за бюрократизованим мисленням повинні пронизувати не тільки політику та економіку, а й виробничі відносини. Бюрократична система не визнає інших відносин окрім єдиновладних, централізованих. Згідно з таким поглядом на систему економічних відносин і законів основний економічний закон бере на себе роль якогось керівника в системі економічних законів. Всі інші економічні закони і відносини були трансформовані бюрократичним способом привласнення відповідно до його змісту.

Привласнення за працею стало привласненням за бюрократично визначеною працею. Тут почав застосовуватися парадоксальний принцип: не суспільна, а державно-бюрократична міра привласнення. Закон нагромадження виступав як закон бюрократичного нагромадження. Воно здійснювалося таким чином, щоб формувати економіку, здатну реалізувати перш за все політичні цілі держави. Нагромадження регулювалося так званім законом випереджальних темпів розвитку і підрозділу виробництва відносно її підрозділу.

Бюрократична система перетворила загально-економічний закон пропорційного розвитку в специфічний закон планомірного пропорційного розвитку. І з його допомогою підводилось теоретичне підґрунтя під будь-які, необхідні з точки зору держави, пропорції в народному господарстві.

Серцевиною механізму функціонування бюрократичного способу привласнення є відповідна міра привласнення, заснована на оцінці обсягів виробництва через ціни, що покривають відомчо необхідні витрати. В результаті такої оцінки відбувається підміна економічної форми суспільного продукту бюрократичною. Показником обсягів виробництва, вираженим в затратних цінах, можна виразити і продуктивність праці робітників, які виконують нікому не потрібну роботу.

Бюрократична система винайшла також і свої стимули виробництва і нав'язала їх агентам виробничих відносин. Основним з них є виконання плану будь-що.

В дисертації проаналізовано співвідношення способів привласнення та форм власності і провадиться думка, що спосіб привласнення - це не форма власності, а сукупність реально існуючих виробничих відносин. Ототожнення форми власності і способу привласнення відбувається тому, що не розрізняються два різних поняття: "економічна реалізація права власності" та "економічний зміст форми власності". Юридична форма власності виявляється в розпорядженні, володінні та користуванні і, нарешті, у встановленні певного способу привласнення. Економічним же змістом форми власності є конкретний спосіб привласнення, який має економічний зміст та форму. Знайомі форми власності відносно до способу привласнення виступають як надбудовна форма.

Але жорсткого зв'язку між способами привласнення і відповідними формами власності не існує. Існуючі способи привласнення: простий товарний, капіталістичний, державно-бюрократичний, паразитичний можуть реалізуватися в будь-якій з відомих форм власності.

Вирішення питання про те, що розуміти під способом привласнення: відповідну форму власності чи структуровану сукупність виробничих відносин, має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Якщо спосіб привласнення - це форма влас-

ності, то достатньо встановити бажану форму власності, і це буде початком і кінцем всіх перетворень. Якщо ж спосіб привласнення - це певна сукупність відносин, то ці відносини слід формувати.

В нашій економічній літературі закріпилось ідеологізоване ставлення до форм власності. Приватна форма власності, як правило, пов'язувалась з експлуатацією, а державна розглядалась як основа соціальної справедливості. За нашого часу суспільна свідомість уже готова сприйняти ці форми власності в протилежному висвітленні. Але експлуатація існує в будь-якому суспільстві, і вона не зводиться лише до однієї форми - наймання працівника і привласнення виробленого ним додаткового продукту. Експлуатація можлива і за державного наймання працівника і без привласнення додаткового продукту /праця може бути безглуздою/. До того ж існують десятки способів безкоштовного привласнення результатів чужої праці без наймання працівника. Подолання експлуатації - це не одночасний акт, а процес. Суспільство без експлуатації - це ідеал, до якого слід прагнути, але нарікати на його недосяжність безглуздо.

Значна увага в дослідженні приділяється аналізу паразитичного способу привласнення, який існує в будь-якому суспільстві, а в умовах державно-бюрократичної системи одержав сприятливу основу для свого розвитку.

Під паразитичним автор дисертації розуміє такий спосіб привласнення, за якого суб'єкт привласнення привласнює, нічого не даючи натомість. Цей спосіб привласнення реалізується в формі крадіжки, грабежу, вимагання, спекуляції та в інших формах.

В період переходу до ринку паразитичний спосіб привласнення, особливо в формі спекуляції, став основною формою первісного нагромадження приватного капіталу.

В дисертації піддається сумніву коректність тверджень про рівність форм власності в нашому суспільстві. Вона принципово неможлива, оскільки форми власності знаходяться в різних правових полях. Для того, щоб зрівняти, наприклад, державну і приватну форми власності, необхідно або приватну підпорядкувати державі в такій же мірі, в якій йому підпорядкована

державна, або державну звільнити від контролю. Але тоді фактично буде одна форма власності.

Основним напрямком перетворення державно-бюрократичного способу привласнення повинна стати його демократизація.

Внутрішню суперечність державно-бюрократичного способу привласнення розв'язати неможливо, оскільки це передбачає перехід діалектичної єдності протилежних боків явища в нову якість. Вона може бути тільки знята шляхом усунення одного з боків явища - бюрократичної основи в способі привласнення.

Державно-бюрократичний спосіб привласнення не здатний еволюціонувати в прогресивному напрямку. Ця його нездатність зумовлена генетично тим, що він виник не природним шляхом, а за допомогою політичного насильства над способом привласнення. Отже, державно-бюрократичний спосіб привласнення повинен перетворюватися на підставі пізнання його сутності та змісту і передбачення економічних, соціальних та політичних результатів, здійснюваних кроків щодо його перетворення.

Небезпечною ілюзією є надія на перетворення існуючого способу привласнення через дії стихійних сил, які можуть почати діяти творчо тільки після зруйнування не тільки існуючого способу привласнення, але і всього народного господарства. Починати перетворення державно-бюрократичного способу привласнення слід із зняття з нього бюрократичної форми.

Помилковість розпочатих перетворень способу привласнення в Україні полягає в тому, що здійснюється спроба замінити державне виробництво приватним, зберігаючи його бюрократичну форму. Теоретичною основою такого напрямку перетворень є догма про всевизначальну роль у виробничих відносинах форми власності на засоби виробництва. Тільки якщо раніше надії покладалися на державну форму власності, то тепер вони покладаються на приватну.

Як виробництво ніколи не може бути абсолютно суспільним або абсолютно приватним, також і привласнення не може бути тільки приватним чи тільки суспільним. Кожен спосіб привласнення і кожна форма власності є приватними в тій мірі, в якій реалізують приватний інтерес і суспільними в тій мірі, в якій корисні всьому суспільству.

Будь-який спосіб привласнення ґрунтується на єдності суспільних і приватних засад та його життєздатності, завжди залежить від здатності поєднувати суспільні і приватні інтереси. Як поєднання, так і різке порушення цих інтересів може бути в умовах будь-якої із знайомих форм власності.

Соціальні революції, в тому числі і в Росії завжди відбувалися за значної переваги приватної основи в існуючому основному способі привласнення. В Радянському Союзі суперечність між приватним та суспільним в способі привласнення намагались зняти, знищивши приватну власність, що призвело врешті-решт до перемоги бюрократичного інтересу як над приватним, так і над суспільним.

У розвинутих капіталістичних країнах змогли забезпечити розвиток соціально-економічного прогресу шляхом балансування приватної і суспільної основ в способі привласнення перш за все методами державного регулювання. Звідси випливає висновок, що шляхи перетворення державно-бюрократичного способу привласнення необхідно шукати не в зміні форм власності, а в формах балансування суспільних і приватних інтересів.

Основним напрямком демократизації існуючого способу привласнення в Україні мусить стати одночасне посилення суспільних і приватних основ в ньому, оскільки вони до цього ґнобились бюрократичною системою. Але при цьому необхідно запобігти помилки, яка буде зроблена в разі віддачі пріоритету приватній основі у привласненні. Це тим більш небезпечно, що в країні відбувається процес первісного нагромадження приватного капіталу. І відбувається він в специфічних умовах, коли приватний капітал утворюється майже виключно за рахунок державного.

Необхідною умовою докорінного перетворення існуючого способу привласнення є роздержавлення економіки. Панування політичної влади у відносинах привласнення повинно бути замінене економічною владою.

Аналіз можливих варіантів роздержавлення і приватизації дозволив зробити висновок, що найбільш природним шляхом роздержавлення для України буде передача підприємств в розпорядження трудових колективів.

Одним із напрямків роздержавлення власності могло б ста-

ти перетворення її в суспільну. Але суспільна власність повинна являти собою діалектичну єдність суспільного і приватного. В суспільній власності повинна бути і персоніфікована частина кожного працівника, який використовує її.

Вважається само собою зрозумілим коли власник малого підприємства капітал, нагромаджений його працею і працею найманих робітників, вважає своїм і може його залишити в спадщину чи продати. Неможливо знайти переконливих аргументів на користь заперечення такого ж права за найманими працівниками державного підприємства. Тим більше, що настійливо декларується рівність форм власності, а державна власність ототожнюється з суспільною.

При реалізації обґрунтованої в дисертації пропозиції державна власність дійсно стала б суспільною, але перестала б при цьому бути державною. Така форма роздержавлення здатна бути основою подолання відчуження працівника від умов та результатів виробництва.

Ніким теоретично не доведено і не перевірено практикою, що вільна невідчужена праця менш ефективна, ніж наймана у приватного власника. Економіка, яка ґрунтується на відчуженій праці, поряд із свободою підприємця передбачає насильство над виробником, нехай тільки економічне. Але в період первісного нагромадження приватного капіталу не можна обійтися і без прямого державного насильства.

Шлях до вільного виробництва не в заміні однієї форми відчуження працівника іншою, а в подоланні відчуження за допомогою привласнення ним суспільних умов своєї життєдіяльності.

Обираючи напрямки приватизації і роздержавлення, необхідно орієнтуватися не тільки на позитивні економічні якості тих чи інших форм власності в інших країнах, а й враховувати соціально-політичну доцільність і безпечність цих форм з врахуванням нашого історичного минулого і теперішньої ситуації.

Проблема полягає не просто в тому, щоб замінити державну економіку приватною, з тим, щоб вона стала здатною функціонувати в ринкових умовах. Неприйнятність економікою ринку зумовлена не тільки державною її формою, а, перш за все, її неринковою структурою.

Із обґрунтованого в дисертації положення про те, що вихідними відносинами в способі привласнення є нагромадження, впливає висновок, що перетворення існуючого способу привласнення слід розпочинати із змін в нагромадженні. Необхідність змін в нагромадженні зумовлена не тільки потребою перетворення способу привласнення. Перед Україною стоїть двоєдине завдання: переробити частину економіки, успадкованої від Радянського Союзу, в самостійну економіку і паралельно з цим перетворити структуру цієї економіки таким чином, щоб вона могла функціонувати в ринкових умовах. Помилково сподіватися на те, що ці перетворення здійсняться самі собою після проведення масової приватизації. Структурні перетворення самі є необхідною умовою ринку. Звідси впливає висновок, що перетворення структури економіки слід цілеспрямовано здійснювати державою до роздержавлення чи паралельно з ним.

Визнаючи безперспективність і неефективність державної власності, необхідно розуміти, що шлях до другого способу привласнення буде довгим і складним. Залишаючись на позиціях реалізму, треба визнати, що ринкові перетворення не можуть піти швидше, ніж дозволяє стан виробничо-технічного потенціалу. Наявні матеріальні пропорції неможливо швидко перебудувати. Ринок не може перебудувати ці пропорції, оскільки він сам може почати функціонувати тільки в економіці, пропорції якої пристосовані для обслуговування потреб населення. Ринок не може функціонувати в економіці з неринковою структурою.

Виходячи з розглянутих в дисертації можливих способів приватизації, їх соціальної справедливості, можливих економічних і політичних наслідків, а також, оцінюючи ситуацію в економіці, робиться висновок, що першочерговою дією щодо перетворення економіки мусить стати не приватизація, а дебіюкратизація.

Звільнити економіку від бюрократичної форми можна, зорієнтувавши виробництво на задоволення платоспроможного попиту населення. Починати перетворення слід було не з приватизації житла, а з роздержавлення його будівництва. Ті кошти, які щорічно витрачаються державою на житлове будівництво, належить віддати населенню як надбавку до заробітної плати і іншим прибуткам, а потім нехай би ті, кому потрібне житло, самі оплачували його

будівництво будівельним організаціям.

Таким шляхом можна було б піти і в сільському господарстві, і в промисловому виробництві товарів народного споживання. Державні підприємства повинні працювати не заради виконання плану, а для заробляння грошей у населення.

Третій розділ "Товарна форма реалізації відносин привласнення" вміщує аналіз форми способу привласнення та розв'язання проблем становлення ринкових відносин в Україні.

В дисертації товарна форма розглядається як вторинна. Виробництво здійснюється у формі способу привласнення, а спосіб привласнення реалізується в товарній формі. Товарна форма в свою чергу реалізується в цінах. І всюди форма визначається змістом. Товарна форма привласнення є формою розв'язання суперечності між суспільною і приватною основою в способі привласнення.

Найсуттєвіший недолік в теорії товарних відносин і в теорії привласнення автор вбачає в тому, що ці виробничі відносини розглядаються як поряд існуючі. При цьому вважається, що пануюча форма власності визначає сутність і характер ринкових відносин. Власність немовби вилучають з виробничих відносин і ставлять над ними. Вона при цьому перетворюється в щось абстрактне, всюдисуще і невідчутне.

Чомусь не помічають, що обмін товарами і є реалізацією відносин привласнення. Товарні відносини - це ті відносини, в яких виявляється зміст відомих способів привласнення, за виключенням цілком насильницьких, вольових, отже, вони не можуть бути соціально-нейтральними, як це часто тлумачиться в літературі.

Не є соціально-нейтральними і відносини "суспільно-необхідна праця". Ці відносини мають специфічний зміст, який визначається способом привласнення. В умовах державно-бюрократичного способу привласнення, наприклад, ці витрати виступають як відомчо необхідні.

В дисертації обґрунтовується висновок, що застосування неоліберальної монетаристської моделі, відомої як "дефляційний шок" для здійснення переходу до ринку є помилковим. Цей метод в певних умовах придатний для ринкової економіки, але не для

створення ринку. Для того, щоб запрацювали ринкові механізми, вони повинні бути. У нас же їх просто не існує.

Економічна система в перехідний період неврівноважена. І спроба призвести її до рівноваги без державного управління в надії на самоврегулювання та самоорганізацію неодмінно призведе до різко негативних економічних та соціальних наслідків.

Наша економіка гранично монополізована. Те, єдиний її розлад значною мірою зумовлений спробою ввести ринкову мотивацію в середовище монопольних виробників та продавців.

Економіка може ефективно функціонувати не тільки за умов свободи від політичного втручання, але, що не менш важливо, за умови вільного плину процесів привласнення. Відомо, що привласнення може контролюватися не тільки державою.

В дисертації монополія розглядається як політична і економічна. Політична монополія з'являється внаслідок прямого втручання політичної влади в економічні відносини, а економічна - в результаті перемоги в конкурентній боротьбі і встановлення економічного панування на ринку. Монополія державних підприємств, яка йде на зміну монополії держави, не є повною мірою ні політичною, ні економічною. Ця монополія - результат кризи державно-бюрократичного способу привласнення. В той же час монополізм державних підприємств, який з'явився не внаслідок перемоги в конкурентній боротьбі, а внаслідок того, що ці підприємства обіймають ключові позиції в економіці, є нездоланим бар'єром переходу до конкурентного ринку і ефективної економіки.

З точки зору нормальної економіки монополізм державних підприємств - це аномальне явище, і він може бути подоланий тільки з допомогою зміни статусу цих підприємств.

Разом з тим, монополія, яка виростає з конкуренції, є результатом розвитку ринкового способу привласнення. В цьому плані про неї слід говорити як про нормальне явище, а не як про відхилення від норми. Монополія і конкуренція являють собою діалектичну єдність, а це означає, що не треба намагатися знищити монополію. На конкурентному ринку монополія і конкуренція повинні перебувати у рівновазі.

Протидіяти посиленню монополізму можна так.

По-перше, шляхом роздержавлення і приватизації необхідно

усунути монополію держави в економіці.

По-друге, встановити жорсткий контроль над монопольними виробниками. Контроль повинен полягати в державному неринковому регулюванні цін і в активній антимонопольній податковій політиці.

По-третє, потрібно вітчизняні підприємства поставити перед необхідністю конкурувати з іноземними виробниками.

По-четверте, за підтримки держави необхідно формувати сильні спілки споживачів.

В дисертації певна увага приділяється обґрунтуванню необхідності формування в Україні не вільного конкурентного, а регульованого державного ринку.

На перший погляд проблема вибору форми ринку не є актуальною, оскільки в сучасних умовах стихійного ринку не існує в жодній країні світу. Але діяльність Верховної Ради і уряду дають привід вважати, що ясності в питанні, який ринок утворювати, немає. Необхідність державного регулювання посилюється потребою структурної перебудови економіки України. Обґрунтовується висновок про те, що ринкові перетворення слід розпочинати за жорсткого державного контролю над цінами.

В дисертації обґрунтовується необхідність посекторного переходу до конкурентного ринку, що зумовлено несумісністю державно-бюрократичної і послідовно ринкової господарських систем і неспроможністю бюрократичної системи до еволюції в бік ринкової.

Перетворити бюрократичний ринок водночас неможливо. Але й вводити ринок по частинах також неможливо, оскільки він являє собою цілісну систему, здатну функціонувати тільки за наявності всіх її елементів. Певна частина ринку окремо від інших працювати не буде.

Окремий розвиток державного і приватного секторів економіки на перехідний період необхідний також для того, щоб відвернути можливість перетікання державного капіталу в приватний сектор здебільшого на кримінальній основі, що має місце в нашій економіці. Така ситуація зумовлює вкрай низьку ефективність приватного капіталу, який має сприятливі умови для одержання прибутку за рахунок переливу засобів із державного сектора і

користується цим, замість того, щоб здобувати його в виробництві.

Приватний капітал, який виростає із дрібного виробництва чи на основі капіталізованих нагромаджень населення і позбавлений можливості паразитувати на державному, від самого початку був би ефективним.

Штучно створений приватний капітал на основі державного і функціонуючий при державних підприємствах неодмінно буде паразитичним доти, поки не поглине весь державний.

У дисертації звертається увага на те, що в Україні може бути утворений фіктивний приватний сектор. Це відбудеться після спроби водночас перетворити всіх громадян в приватних власників шляхом видачі їм сертифікатів. За умови, що держава буде відігравати вирішальну роль в економіці, ця власність буде такою ж мірою приватною, як до цього державна була загальнонародною.

Серцевиною економічних відносин є відносини міри суспільного привласнення. Міра суспільного привласнення кількісно реалізується в ціні. Ціна є формою розв'язання протиріччя між виробництвом і привласненням, яке виявляється в суспільній формі продукту.

В дисертації піддається критичному переосмисленню теза про те, що ціна є вираженням суспільно необхідних затрат праці і доводиться, що ціна – це кількісне вираження міри привласнення. Також піддається сумніву положення згідно з яким ціна у всіх випадках є формою вартості.

Ціна – це не просто форма вартості як кількості суспільної праці. Вона є формою виявлення змісту відносин привласнення. Ціна, як і будь-яка форма, визначається змістом. Тому в залежності від того, виявляє вона вартісні, додаткововартісні чи відносини реалізації інтересів управляючої бюрократичної системи, визначається і її форма. Ціна є найбільш поверхневою формою відносин привласнення, вона виступає як кількісний результат цих відносин.

Категорії "власність" і "ціна" виражають одні й ті ж відносини, але власність – це абстракція сукупності відносин привласнення, а ціна – це кількісне вираження тих же відносин, які відбиваються в продукті. З цих позицій безпідставними бачать-

ся спроби прибічників "рівноважних цін" за їхньою допомогою призвести до ринкової рівноваги економіку. Не ціни призводять економіку до рівноваги, а навпаки, рівновага в економіці може призвести до рівноважних цін. Рівноважні ціни корегують виробництво за незначних відхилень в збалансованості економіки. За тієї незбалансованості, яку має економіка України, вони здатні викликати тільки її зупинку.

Вільні ціни можливі тільки в цілком вільній економіці, якої ніде в світі тепер не існує. Якщо в економіці з неналагодженими ринковими механізмами держава відмовляється від контролю за цінами, то це ще не означає, що ціни стають вільними. Їх буде контролювати хтось інший. В нашій економіці їх контролюють виробники-монополісти, а такими в умовах тотального дефіциту є майже всі виробники. Сьогодні якщо хтось і не контролює ціни, то лише тому, що не збагнув, що має можливість це робити.

Дійсним результатом політики лібералізації цін є зростаюча інфляція, яка не сприяє появі зацікавленості займатися підприємницькою діяльністю у виробництві і тим самим віддаляє суспільство від тієї мети, до якої воно прагне - від створення економічної системи, яка працює на споживача. Гіперінфляція стимулює тільки спекулятивну діяльність.

Підвищення роздрібних цін і пов'язане з ним падіння життєвого рівня стимулює посилення боротьби за підвищення заробітної плати, надає їй стихійного характеру.

Таким чином, лібералізація цін в наших умовах веде до наслідків, протилежних очікуваним. Замість появи нормального ринку відбувається розвал існуючого бюрократичного і заміна його спекулятивним. Лібералізація цін веде до скорочення споживання, а це в свою чергу призводить до скорочення виробництва і перш за все виробництва найнеобхіднішої продукції.

Рівень свободи цін в суспільстві визначається їх свободою для споживачів. Економіка не може бути вільною, якщо не суспільство визначає міру свого привласнення і привласнення окремих суб'єктів цих відносин.

В сучасних умовах наше суспільство не має ринкового механізму контролю над цінами, тому воно до появи ринку повинно

скористатися неринковими засобами, або ж цю функцію має взяти на себе держава, але за умови, що вона перестав бути організатором виробництва і основним суб'єктом привласнення.

У 1У розділі "Міра і форма привласнення суспільного продукту найманими працівниками" з'ясовується міра привласнення, притаманна найманим працівникам, які є суб'єктами відносин привласнення.

Кінцевою метою ринкових перетворень є включення мотиваційних механізмів до високоефективної праці. В основі мотиваційного механізму лежить оцінка праці в межах форм її оплати. Більшість економістів вважає, що мотиваційні механізми почнуть працювати з появою ринку праці.

В дисертації розглядаються теоретичні основи та практичні проблеми становлення ринку праці і робиться висновок, що наявність його зовнішніх атрибутів та необхідних умов ще не дає підстав для тверджень про наявність самого ринку. Нині ми маємо квазіринок праці, спотворений бюрократичною системою управління, підприємствами-монополістами та підприємцями, які використовують на свою користь наявність в країні розподільчої контори, а не ринку праці.

У співвідношенні із змістом способу привласнення знаходиться і характер робочої сили. Оскільки спосіб привласнення в нашому суспільстві був бюрократичним, то і робоча сила була носієм бюрократичних відносин. Робоча сила за зовнішньою формою була товаром, але власник продавав її монопольному покупцю - державі, тому за змістом вона швидше була державним ресурсом.

При переході до ринку робоча сила в тих випадках, коли має місце наймана праця, перетворюється в товар. Але звідси не випливає, що при практичній організації заробітної плати потрібно брати вартість робочої сили.

Завдяки відкриттю категорії "робоча сила" К. Маркс зумів виявити механізм експлуатації найманих працівників. Ні для яких інших цілей ця категорія не придатна. Не придатна вона і як безпосередня основа організації заробітної плати.

При відчуженні працівника від умов та результатів праці він продає свою здібність до праці їх власнику. Але оцінюють-

ся робоча сила через її функцію - працю.

В зв'язку з цим практичне значення має розв'язання теоретичного питання міри праці, її кількості та якості. При цьому необхідно розрізнити міру праці як природнього процесу і міру праці як виробничих відносин. Визначити міру праці як природнього явища - це пізнати саму працю, відрізнити працю слюсаря, наприклад, від праці механіка, знайти ту межу, перейшовши яку, праця першого стає працею другого. У виробничих відносинах визначається міра не природнього процесу праці, а праці соціально визначеної, тому тут міра праці - це міра процесу, спрямованого на задоволення суспільних потреб.

Якість праці тлумачиться в дисертації як її здатність задовольняти суспільні потреби, а, якщо, мова йде про трудовий внесок окремого працівника, то якість виражається в ступені співдії задоволення потреб.

Із тлумачення праці як затрати і як соціально визначеного виробничого процесу випливає, що з метою визначення трудового внеску працівників у виробництво порівняння їх праці відбувається в двох площинах. З одного боку, праця порівнюється за ступенем задоволення суспільних потреб, з другого боку - за кількістю витрати життєвих сил працівників.

Звідси випливає, що кількісна єдність різних видів праці полягає в тому, що будь-яка праця є витрата духовних та фізичних сил працівника. Якісна єдність видів праці полягає в тому, що вона є засобом задоволення суспільних потреб.

В дисертації певна увага приділяється теоретичним проблемам заробітної плати. Заробітна плата в найширшому розумінні слова тлумачиться як прибуток працівника, який він отримує за найману працю. Більш конкретно, вона є формою ціни робочої сили. Але з цього не випливає, що вона повинна ґрунтуватися на витратній основі. Оскільки ціна робочої сили, як і будь-яка ціна взагалі, не є безпосереднім вираженням вартості, а робоча сила проявляється в її функції - праці, то заробітна плата виступає як ціна праці в її двоякому бутті: як витрати робочої сили і як діяльності. У зв'язку з наявністю в нашому суспільстві різних способів привласнення, заробітна плата в різних секторах виробництва має неоднакову природу. На орендних підприємствах

і в тих кооперативах, де працівники є одночасно і власниками, вона є трудовим прибутком працівника від його участі в суспільній праці. В умовах індивідуальної трудової діяльності та на фермерських господарствах трудовий прибуток губить навіть видимість заробітної плати.

Аналізуючи природу різних частин заробітної плати, автор робить висновок, що тариф є платою за кількість праці, а премія – за якість.

В кінці роботи робляться висновки та даються практичні рекомендації, наведені в рефераті.

Основний зміст дисертації викладено в надрукованих працях:

1. Стосунки присвоєння при соціалізмі: проблеми методології. Харків: вид. Вища школа при Харківському університеті. 1988 – 155 с.

2. Розподіл по праці – основа соціальної справедливості. – Київ: вид. т-ва "Знання" УРСР. 1988. – 48 с.

3. Від бюрократичних до ринкових відносин. Під прапором ленінізму. 1990 – № 12 – с.3-7.

4. Нові грані свободи. Під прапором ленінізму. 1990. – № 21. – с. 29-35

5. Форми власності і способи привласнення при соціалізмі. Економіка радянської України. 1991. – № 3. – с.22-29.

6. Соотношение товарности и социалистичности в общественном способе присвоения. Ростов-на-Дону, РПО ВШ. 1992. Проблемы развития в современной экономике. Міжвузівський збірник наукових статей.

7. Разгосударствление и приватизация как условие преобразования бюрократического способа присвоения. Донбас, гірничо-металургійн. ін-т. – Алчевськ – 1992. – 12с. Деп. в УкрІНТЕІ 25.12.92 № 2034 – Ук 92.

8. Проблемы перехода экономической системы Украины к последовательно рыночным отношениям. Донбас, гірничо-металург. ін-т. – Алчевськ, 1992. – 14 с. Деп. в УкрІНТЕІ 25.12.92. №2034 – Ук 92

9. Саморегуляція и государственное регулирование в рыночной системе. Донбас. гірничо-металург. ін-т.- Алчевськ, 1992.- 12 с. Деп. в УкрІНТЕІ 25.12.92, № 2035 - Ук 92.

Підп. до друку 14.01.94. Формат 60x84/16. Папір офс. Офс.друк. Ум.друк.ар.1,9.
Обл.-вид.арк. 2,0. Тираж 100 прим.Зам. № 7.

Поліграфічна дільниця Інституту економіки АН України,
252011 м.Київ 11, вул.Панаса Мирного,28.

AB 29.387